

<https://doi.org/10.30546/670832.2026.013.1039>

SÜNİ İNTELLEKTİN İNSAN CƏMİYYƏTİNƏ VƏ BİOETİKAYA TƏSİRİ

¹Salmanova Kəmalə Arif qızı, ²Cəfərova Bəsti Leysan qızı,

³Qocayeva Lalə İslam qızı.

¹k.salmanova@gmail.com, ²cafarovabesti1969@gmail.com,

³lalaqocayeva1@gmail.com

Gəncə Dövlət Universiteti

Xülasə. Bəziləri tərəfindən sənaye inqilabı (Sİ) 4.0 kimi tanınan süni intellekt (Sİ) təkcə işləri görmə tərzimizi, başqaları ilə münasibətlərimizi deyil, həm də özümüz haqqında bildiklərimizi dəyişdirəcək. Bu məqalədə əvvəlcə Sİ-nin nə olduğu araşdırılacaq, onun 21-ci əsrdə bəşəriyyət üzərindəki sənaye, sosial və iqtisadi dəyişikliklərə təsiri müzakirə ediləcək və sonra Sİ bioetika üçün bir sıra prinsiplər təklif ediləcək. 18-ci əsrin sənaye inqilabı Sİ olan IR1.0, insan münasibətlərini birbaşa çətinləşdirmədən böyük bir sosial dəyişikliyə səbəb oldu. Lakin müasir Sİ işləri necə görməyimizə və bir-birimizlə münasibət qurmağımıza böyük təsir göstərir. Bu çətinliklə qarşılaşdıqda, Sİ texnologiyasının müşahidə edilməsi üçün təlimatlar təmin etmək məqsədilə Sİ bioetikasının yeni prinsipləri nəzərdən keçirilməli və inkişaf etdirilməlidir ki, dünya bu yeni zəkanın inkişafından faydalansın.

Açar sözlər: Süni intellekt, Bioetika, Süni intellekt prinsipləri bioetika

Giriş.

Süni intellektin (Sİ) bir çox fərqli tərfi var; bəziləri bunu kompüterlərin və maşınların ağıllı şəkildə işləməsinə imkan verən yaradılmış texnologiya kimi görürlər. Bəziləri isə bunu insanlar üçün daha effektiv və daha sürətli nəticə əldə etmək üçün insan əməyini əvəz edən maşın kimi görürlər. Digərləri isə bunu xarici məlumatları düzgün şərh etmək, bu cür məlumatlardan öyrənmək və bu öyrənmələrdən çevik uyğunlaşma yolu ilə müəyyən məqsəd və vəzifələrə çatmaq üçün istifadə etmək qabiliyyətinə malik "sistem" kimi görürlər [11].

Fərqli təriflərə baxmayaraq, süni intellekt (Sİ) haqqında ümumi anlayış, bəşəriyyətə problemləri həll etməyə və iş proseslərini asanlaşdırmağa kömək etmək üçün maşınlar və kompüterlərlə əlaqələndirilməsidir. Bir sözlə, bu insanlar tərəfindən hazırlanmış və maşınlar tərəfindən nümayiş etdirilən bir zəkadır. Sİ termini, insan zehninə təbii zəkasının "idrak" qabiliyyətlərini təqlid edən insan tərəfindən hazırlanmış alətin bu funksiyalarını təsvir etmək üçün istifadə olunur [20].

Son illərdə kibernetik texnologiyanın sürətli inkişafı ilə yanaşı, süni intellekt demək olar ki, bütün həyat dairələrimizdə müşahidə olunur. Bəziləri artıq süni intellekt kimi qəbul edilməyə bilər, çünki gündəlik həyatda o qədər geniş yayılmışdır ki, biz ona məsələn optik xarakter tanıma və ya kompüterdə məlumat axtarış avadanlığının siri (nitqin təsiri və tanıma interfeysi) kimi vasitələrə çox öyrəşmişik [18].

Süni intellektin fərqli növləri

Süni intellekt tərəfindən təmin edilən funksiya və qabiliyyətlərdən iki fərqli növü ayırd edə bilərik. Birincisi, üz tanıma və ya İnternet Siri axtarışı və ya özünü idarə edən avtomobil kimi kiçik bir işi yerinə yetirmək üçün hazırlanmış dar bir süni intellekt kimi də tanınan zəif süni intellekt. "Süni intellekt"dən istifadə etdiyini iddia edən bir çox mövcud sistem ehtimal

ki, dar bir şəkildə müəyyən edilmiş spesifik bir funksiyaya yönəlmiş zəif bir süni intellekt kimi fəaliyyət göstərir. Bu zəif süni intellekt insan həyatı üçün faydalı görünə də, hələ də bəziləri zəif süni intellektin təhlükəli ola biləcəyini düşünür, çünki zəif süni intellekt elektrik şəbəkəsində fasilələrə səbəb ola bilər və ya nasazlıq olduqda nüvə elektrik stansiyalarına zərər verə bilər.

Bir çox tədqiqatçının uzunmüddətli məqsədinin yeni inkişafı, insanın edə biləcəyi hər hansı bir ağıllı tapşırığı anlamaq və ya öyrənmək qabiliyyətinə malik bir maşının spekulyativ zəkası olan güclü süni intellekt və ya süni ümumi intellekt (SÜİ) yaratmaqdır və bununla da insana qarşı çıxan problemi həll etməyə kömək edir. Süni intellekt şahmat oynamaq və ya tənliklər həll etmək kimi insanlardan daha yaxşı nəticə göstərə bilər, təsiri hələ də zəifdir. Lakin SÜİ demək olar ki, hər bir idrak tapşırığında insanlardan daha yaxşı nəticə göstərə bilər.

Güclü süni intellekt, süni intellekt haqqında fərqli bir qavrayışdır ki, o, əslində insan zehni olmaq, sınaq əmr edilən hər şeydə ağıllı olmaq, hətta adətən yalnız insanlara aid edilən qavrayış, inanc və digər idrak qabiliyyətlərinə sahib olmaq üçün proqramlaşdırıla bilər [9].

Xülasə, süni intellektin bu müxtəlif funksiyalarını görə bilərik [16, 17]:

1. *Avtomatlaşdırma*: Sistemin və ya prosesin avtomatik işləməsini təmin edən nədir.
2. *Maşın öyrənməsi və görmə*: Kompüterin dərin öyrənmə yolu ilə proqnozlaşdırma və təhlil etmə, kamera vasitəsilə görmə, analoq-rəqəmsal çevirmə və rəqəmsal signal emalı vasitəsilə hərəkətə keçməsi elmdir.
3. *Təbii dil emalı*: İnsan dilinin kompüter proqramı tərəfindən işlənməsi, məsələn, spam aşkarlanması və insanların ünsiyyət qurmasına kömək etmək üçün bir dili dərhal başqa bir dilə çevirməkdir.
4. *Robototexnika*: Maşın adamı adlanan kiborqların dizaynı və istehsalına yönəlmiş mühəndislik sahəsidir. Onlar insanların rahatlığı üçün və ya insanların yerinə yetirə bilmədiyi çox çətin və ya təhlükəli bir işi yerinə yetirmək üçün istifadə olunur və montaj xətləri kimi dayanmadan işləyə bilər.
5. *Özünüidarəetmə avtomobili*: Nəqliyyat vasitəsində avtomatlaşdırılmış idarəetmə qurmaq üçün kompüter görmə və dərin öyrənmə prosesində görüntü tanıma kombinasiyasından istifadə edir.

İnsanların həqiqətən də süni intellektə ehtiyacı varmı?

İnsan cəmiyyətində süni intellekt həqiqətən lazımdır mı? Bu, ondan asılıdır ki, əgər insan işlərini daha sürətli və effektiv şəkildə başa çatdırmaq və fasilə vermədən daim işləmək üçün seçim edərsə, bəli, lazımdır. Lakin bəşəriyyət təbiətin nizamını fəth etmək üçün həddindən artıq istək olmadan təbii həyat tərzindən məmnundursa, bu belə deyil. Tarix bizə deyir ki, insan həmişə üzərində işlədiyi işi başa çatdırmaq üçün daha sürətli, daha asan, daha təsirli və rahat bir şey axtarır; buna görə də, gələcək inkişaf üçün təzyiq bəşəriyyəti yeni və daha yaxşı bir iş yolu axtarmağa sövq edir. Homo-sapiens olaraq bəşəriyyət alətlərin gündəlik həyatda bir çox çətinlikləri asanlaşdırma biləcəyini kəşf etdi və icad etdikləri alətlər vasitəsilə insan işi daha yaxşı, daha sürətli, daha ağıllı və daha effektiv şəkildə yerinə yetirə bildi. Yeni şeylər yaratmaq ixtirası insan tərəqqisinin stimuluна çevrilir. Texnologiyanın töhfəsi sayəsində bu gün daha asan və daha rahat bir həyat yaşayırıq. İnsan cəmiyyəti sivilizasiyanın başlanğıcından bəri alətlərdən

istifadə edir və insan tərəqqisi bundan asılıdır. 21-ci əsrdə yaşayan insan əvvəlki dövrlərdə əcdadları qədər çox işləməli deyil, çünki onların işləmək üçün yeni maşınları var. Bu süni intellekt üçün hər şey yaxşıdır və yaxşı olmalıdır, lakin 20 -ci əsrin əvvəllərində insan texnologiyası inkişaf etməyə davam etdikcə bir xəbərdarlıq gəldi. Aldous Haxley özünün "*Cəsur Yeni Dünya*" kitabında insanların genetik texnologiyasının inkişafı ilə bir canavar və ya super insan yaratdığı bir dünyaya qədəm qoya biləcəyi barədə xəbərdarlıq etmişdi.

Bundan əlavə, müasir süni intellekt həkimlərə diaqnoz qoymağa, xəstəliklərin mənbələrini tapmağa, əməliyyat apararkən müxtəlif müalicə üsullarını təklif etməyə və xəstəliyin həyatı təhlükəsi olub-olmadığını proqnozlaşdırmağa kömək etməklə səhiyyə sənayesinə də daxil olur [6]. Vaşinqtondakı Uşaq Milli Tibb Mərkəzinin cərrahları tərəfindən aparılan son tədqiqat robotla əməliyyatı uğurla nümayiş etdirdi. Komanda robota yumşaq toxuma əməliyyatı aparmaq, donuz bağırsağını birləşdirmək üçün nəzarət etdi. Komanda iddis etdi ki, robot işi insan cərrahından daha yaxşı yerinə yetirdi [8, 12]. Bu, robotla dəstəklənən cərrahiyyənin əvvəlcədən mövcud olan minimal invaziv cərrahi prosedurların məhdudiyyətlərini aradan qaldıra biləcəyini və açıq əməliyyat aparən cərrahların imkanlarını artırma biləcəyini nümayiş etdirir.

Hər şeydən əvvəl, avtonom nəqliyyat vasitələri (məsələn, dronlar və özünü idarə edən avtomobillər), tibbi diaqnoz, incəsənət yaratmaq, oyun oynamaq (məsələn, Chess və ya Go), axtarış motorları (məsələn, Google axtarışı), onlayn köməkçilər (məsələn, Siri), fotoşəkillərdə təsvirlərin tanınması, spam filtri, uçuş gecikmələrinin proqnozlaşdırılması və s. kimi süni intellektlə bağlı yüksək səviyyəli nümunələri görürük. Bütün bunlar insan həyatını daha asan və rahat edib ki, biz onlara o qədər öyrəşmişik və onları adi hal kimi qəbul edirik. Süni intellekt əvəzlənməz hala gəlib, baxmayaraq ki, onsuz mütləq ehtiyac yoxdur. Bu gün dünyamız bir çox cəhətdən xaos içində olacaq.

Süni intellektin insan cəmiyyətinə təsiri.

Mənfi təsir. Suallar verilib: Süni intellekt inkişaf etdikcə, hər şey mexaniki şəkildə edilə biləcəyi üçün insan əməyinə ehtiyac qalmayacaq? İnsanlar daha tənəlləşəcək və nəticədə ibtidai varlıq formamıza qayıdacağımız mərhələyə çatacaqlarmı? Təkamül prosesi əsrlər boyu inkişaf edir, ona görə də bəşəriyyətin geriləməsini hiss etməyəcəyik. Bəs süni intellekt o qədər güclü olarsa ki, özünü idarə etmək üçün proqramlaşdırma və ağası olan bəşəriyyətin verdiyi əmrə tabe olmaya bilərsə, necə olar?

Gəlin süni intellektin insan cəmiyyətinə mənfi təsirini görək [10, 19]:

İnsan cəmiyyətində yaşadığımız həyatı pozan böyük bir sosial dəyişiklik baş verəcək. Bəşəriyyət dolanışığını təmin etmək üçün çalışqan olmalıdır, lakin süni intellekt xidməti ilə biz hətta alət qaldırmadan belə maşını bizim üçün nə iş etməyini proqramlaşdırma bilərik. Süni intellekt insanların fikir mübadiləsi üçün üz-üzə görüşmək ehtiyacını əvəz etdikcə, insanlara yaxınlıq təcridən azalacaq. Artıq ünsiyyət üçün şəxsi görüşə ehtiyac qalmayacağından süni intellekt insanların arasında dayanacaq.

Növbəti məsələ işsizlikdir, çünki bir çox iş yerləri maşınlarla əvəz olunacaq. Bu gün bir çox avtomobil yığım xətləri maşınlarla və robotlarla dolub. Bu da ənənəvi işçiləri işlərini itirməyə məcbur edir. Hətta supermarketlərdə belə, rəqəmsal cihaz insan əməyini ələ keçirə biləcəyi üçün mağaza işçilərinə artıq ehtiyac olmayacaq.

Süni intellekt investorları qazancın əsas hissəsini tutduqca sərvət bərabərsizliyi yaranacaq. Varlıqlarla kasıblar arasındakı fərq artacaq. Sözdə "M" formalı sərvət bölgüsü daha aydın olacaq.

Yeni problemlər təkcə sosial mənada deyil, həm də süni intellektə ortaya çıxır, çünki verilən tapşırığı necə yerinə yetirməyi öyrənən və öyrədilən süni intellekt nəticədə insanın nəzarətinin olmadığı mərhələyə çatmağa bilər və beləliklə, gözlənilməz problemlər və nəticələr yarada bilər. Bu, süni intellektin bütün lazımi alqoritmlərlə yükləndikdən sonra insan nəzarətçisinin verdiyi əmri qulaqardına vuraraq avtomatik olaraq öz istiqamətində işləyə bilmə qabiliyyətinə aiddir.

Süni intellekt yaradan insanlar müəyyən insanlara və ya əşyalara zərər vermək üçün irqi qərəzli və ya eqosentrik yönümlü bir texnika icad edə bilərlər. Məsələn, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, bəşəriyyəti məhv etmək və ya dominantlıq məqsədinə çatmaq üçün müəyyən irqləri və ya bölgələri hədəf almaq, ayrı-seçkilik etmədən istifadəsindən qorxaraq nüvə gücünün yayılmasını məhdudlaşdırmaq üçün səs verib. Süni intellekt, proqramçılar tərəfindən məhv əmrini yerinə yetirmək üçün müəyyən irqi və ya bəzi proqramlaşdırılmış obyektləri hədəfə almaq və bununla da dünya fəlakətinə səbəb olmaq mümkündür.

Müsbət təsir. Bununla belə, xüsusilə səhiyyə sahəsində süni intellektin insanlara da bir çox müsbət təsirlər var. Süni intellekt kompüterlərə öyrənmək, düşünmək və məntiq tətbiq etmək imkanı verir. Alimlər, tibb tədqiqatçıları, klinisyonlar, riyaziyyatçılar və mühəndislər birlikdə işləyərkən tibbi diaqnoz və müalicəyə yönəlmiş bir süni intellekt hazırlaya və beləliklə etibarlı və təhlükəsiz səhiyyə xidməti sistemləri təklif edə bilərlər. Səhiyyə professorları və tibb tədqiqatçıları xəstəliklərin müalicəsinin yeni və səmərəli yollarını tapmağa çalışdıqca, yalnız rəqəmsal kompüter təhlil etməyə kömək edə bilməz, həm də bəzi incə tibbi prosedurları dəqiqliklə yerinə yetirmək üçün robot sistemlər də yaradıla bilər. Burada süni intellektin səhiyyəyə verdiyi töhfəni görürük [6, 19]:

Sürətli və dəqiq diaqnostika

IBM-in Watson kompüterləri maraqlı nəticə ilə diaqnoz qoymaq üçün istifadə edilib. Məlumatların kompüterə yüklənməsi dərhal süni intellekt diaqnozunu alacaq. Süni intellekt həmçinin həkimlərin nəzərdən keçirə biləcəyi müxtəlif müalicə üsulları təqdim edə bilər. Prosedur təxminən belədir: Fiziki müayinənin rəqəmsal nəticələrini bütün mümkün variantları nəzərə alan və xəstənin bəzi çatışmazlıqlardan və xəstəliklərdən əziyyət çəkib-çəkmədiyini avtomatik olaraq diaqnoz edən və hətta müxtəlif müalicə növlərini təklif edən kompüterə yükləmək.

Sosial terapevtik robotlar

Yaşlı vətəndaşlara gərginliklərini azaltmaq, qan təzyiqini, narahatlığı, tənhalığı azaltmaq və sosial qarşılıqlı əlaqəni artırmaq üçün ev heyvanları tövsiyə olunur. İndi kiborqlara tənha yaşlı insanlara yoldaşlıq etmək, hətta bəzi ev işlərini görməkdə kömək etmək təklif olunur. Terapevtik robotlar və sosial yardımçı robot texnologiyası yaşlıların və fiziki məhdudiyyətli insanların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edir [21].

İnsan yorğunluğu ilə əlaqəli səhvləri azaldın. İşçi qüvvəsində insan səhvləri qaçılmazdır və çox vaxt baha başa gəlir, yorğunluq səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, səhvlərin baş vermə riski də bir o qədər yüksəkdir. Lakin bütün texnologiya yorğunluqdan və ya emosional

yayındırmadan əziyyət çəkmir. O, səhvlərin qarşısını alır və vəzifəni daha sürətli və daha dəqiq yerinə yetirə bilir.

Süni intellekt əsaslı cərrahi töhfə

Süni intellekt əsaslı cərrahi prosedurlar insanların seçim imkanına malikdir. Bu süni intellekt hələ də səhiyyə mütəxəssisləri tərəfindən idarə olunmalı olsa da, işi bədənə daha az zərərli tamamlaya bilər. Cərrahlara minimal invaziv prosedurlar həyata keçirməyə imkan verən robot texnologiyası olan Da Vinçi cərrahi sistemi hazırda əksər xəstəxanalarda mövcuddur. Bu sistemlər əl ilə edilən prosedurlardan daha yüksək dəqiqlik və dəqiqlik dərəcəsi təmin edir. Əməliyyat nə qədər az invaziv olarsa, travma bir o qədər az olar və qan itkisi azalar, xəstələrin narahatlığı azalar.

Təkmilləşdirilmiş radiologiya

İlk kompüter tomoqrafiyası skanerləri 1971-ci ildə təqdim edilmişdir. İnsan bədəninin ilk maqnit rezonans görüntüləməsi (MRT) 1977-ci ildə aparılmışdır. 2000-ci illərin əvvəllərində ürək MRT-si, bədən MRT-si və döşün görüntüləməsi adı hala gəlmişdir. Müəyyən xəstəlikləri aşkar etmək, eləcə də skan nəticələrini təhlil etmək üçün yeni alqoritmlərin axtarışı davam edir [8]. Bütün bunlar süni intellekt texnologiyasının töhfəsidir.

Virtual varlıq

Virtual iştirak texnologiyası xəstəliklərin uzaqdan diaqnoz qoyulmasına imkan verə bilər. Xəstə yatağından qalxmaq məcburiyyətində deyil, lakin uzaqdan iştirak edən robotdan istifadə edərək həkimlər xəstələri əslində orada olmadan yoxlaya bilərlər. Səhiyyə işçiləri, sanki orada olduqları qədər təsirli şəkildə hərəkət edə və qarşılıqlı əlaqədə ola bilərlər. Bu, mütəxəssislərə səyahət edə bilməyən xəstələrə kömək etməyə imkan verir.

Yadda saxlamaq üçün bəzi məqamlar

Süni intellekt tərəfindən verilən bütün müsbət vədlərə baxmayaraq, insan mütəxəssisləri hələ də süni intellektin dizaynı, proqramlaşdırılması və baş verə biləcək hər hansı bir gözlənilməz səhvin qarşısını almaq üçün vacib və zəruridir. Özəl və dövlət texnologiya şirkətlərini təhlil etmək sahəsində on ildən çox təcrübəsi olan San-Fransiskoda yerləşən texnologiya analitiki Bet Kindiq, süni intellektin daha yaxşı tibbi diaqnoz üçün potensial vədinə malik olsa da, bilinməyən xəstəliklərin səhv təsnif edilməsinin qarşısını almaq üçün insan mütəxəssislərinə hələ də ehtiyac duyulduğunu göstərən pulsuz bir bülleten dərc etdi, çünki süni intellekt insanlara bütün problemləri həll etmək qabiliyyətində deyil. Elə vaxtlar olur ki, süni intellekt çıxılmaz vəziyyətə düşür və öz missiyasını davam etdirmək üçün sadəcə ayrı-seçkilik etmədən irəliləyə bilər və daha çox problem yarada bilər. Beləliklə, süni intellekt funksiyasının ayıq-sayıq izlənməsi laqeyd edilə bilməz [2].

Etik süni intellekt məsələsi Elizabet Gibni tərəfindən "Nature" jurnalında dərc olunmuş məqaləsində qərəzlilik və mümkün ictimai zərər barədə xəbərdarlıq etmək üçün qaldırılmışdır [13]. 2020-ci ildə Kanadanın Vankuver şəhərində keçirilən Neyron Məlumat Emalı Sistemləri (NeurIPS) konfransında süni intellekt texnologiyasının tətbiqi ilə bağlı etik mübahisələr, məsələn, proqnozlaşdırıcı polis və ya üz tanıma kimi məsələlər qaldırılmışdır ki, bu da qərəzli alqoritmlər səbəbindən həssas əhaliyə zərər verə bilər [13]. Məsələn, NeurIPS müəyyən irqi və ya fərmanı cinayət və ya problem yaradanların ehtimal olunan şübhəli kimi hədəf almaq üçün proqramlaşdırıla bilər.

Süni intellektin bioetikası

Süni intellekt etikasası inkişaf etdirilməlidir. Bioetika canlılar arasındakı münasibətlərə diqqət yetirən bir sahədir. Bioetika biosferlərdə yaxşı və doğrunu vurğulayır və ən azı üç sahəyə bölünə bilər: səhiyyə müəssisələrindəki bioetika, yəni həkimlər və xəstələr arasındakı münasibət, sosial mühitlərdəki bioetika, yəni bəşəriyyət arasındakı münasibət və ətraf mühit mühitlərindəki bioetika, yəni insan və təbiət arasındakı münasibət, o cümlədən heyvan etikasası, torpaq etikasası, ekoloji etikasası və s. Bütün bunlar təbii varlıqlar daxilində və arasındakı münasibətlərlə bağlıdır.

Süni intellekt yarandıqca, insan özlüyündə təbii olmayan bir şeyə münasibət qurmaq baxımından yeni bir çətinliklə qarşılaşır. Bioetika adətən təbii hadisələrin bir hissəsi olan təbii varlıqlar, yəni bəşəriyyət və ya onun ətraf mühiti arasındakı əlaqəni müzakirə edir. Lakin indi insanlar insan tərəfindən yaradılan, süni və qeyri-təbii bir şeylə, yəni süni intellektlə məşğul olmalıdırlar. İnsan bir çox şey yaradıb, lakin insan heç vaxt öz yaradılışı ilə etik şəkildə necə əlaqə quracağını düşünməli olmayıb. Süni intellekt özü hiss və ya şəxsiyyətdən məhrumdur. Süni intellekt mühəndisləri süni intellektə istənməyən, zərər verən hər hansı bir sapma fəaliyyətdən qaçınmaq üçün ayırd etmə qabiliyyəti verməyin vacibliyini dərk ediblər. Bu baxımdan, süni intellektin insanlara və cəmiyyətə mənfi təsir göstərə biləcəyini başa düşürük; beləliklə, süni intellekt bioetikası süni intellektinin ilkin təyin olunmuş məqsədindən yayınaraq öz-özünə inkişaf etməməsini təmin etmək vacibdir.

Stiven Hokinq 2014-cü ilin əvvəlində tam süni intellekt inkişafının insan irqinin sonuna səbəb ola biləcəyi barədə xəbərdarlıq etmişdi. O, insanlar süni intellekt inkişaf etdirdikdən sonra öz-özünə inkişaf edə və özünü getdikcə artan sürətlə yenidən dizayn edə biləcəyini söylədi [15]. Yavaş bioloji təkamüllə məhdudlaşan insanlar rəqabət apara bilməz və yerlərini tutacaqlar. Nik Bostrom özünün "Superintellekt" kitabında süni intellektin bəşəriyyət üçün təhlükə yaradacağı barədə argument gətirir. O, kifayət qədər ağıllı süni intellektin resurslar əldə etmək və ya özünü bağlamaqdan qorumaq kimi konvergent davranış nümayiş etdirə biləcəyini və bunun bəşəriyyətə zərər verə biləcəyini iddia edir [3].

Sual budur ki, insanın öz yaratdığı və heç bir biohəyat qabiliyyətinə malik olmayan məhsul üçün bioetika haqqında düşünməliyikmi? Maşın insanlarla eyni mənada zehinə, şüurə və zehni vəziyyətə malik ola bilərmi? Maşın şüurlu ola və buna görə də müəyyən hüquqlara layiq ola bilərmi? Maşın qəsdən zərər verə bilərmi? Qaydalar süni intellekt istehsalı üçün bioetik mandat kimi qəbul edilməlidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, süni intellekt insanların aradan qaldırmağa çalışdığı qərəzləri əks etdirə bilər. Süni intellekt "həqiqətən hər yerdə" yayıldıqca, sənayedən məşğulluğa, səhiyyəyə və hətta təhlükəsizliyə qədər həyatın bütün sahələrinə müsbət təsir göstərmək üçün böyük potensiala malikdir. Texnologiya ilə əlaqəli risklərə toxunan Politico Europe-un süni intellekt üzrə müxbiri Yanosç Delker dedi: "Düşünürəm ki, süni intellekt heç vaxt qərəzdən azad olacaq, ən azı bu gün bildiyimiz kimi maşın öyrənməsinə sadıq qaldığımız müddətcə..." "Hesab edirəm ki, ən vacib olan bu qərəzlərin mövcud olduğunu və siyasətçilərin onları azaltmağa çalışdıqlarını qəbul etməkdir" [5]. Avropa Birliyinin süni intellekt üzrə yüksək səviyyəli ekspert qrupu 2019-cu ildə süni intellekt sistemlərinin hesabatlı, izahlı və qərəzsiz

olmasını təklif edən Etibarlı süni intellekt üçün Etik Qaydaları təqdim etdi. Üç məqam vurğulanır:

1. Bütün tətbiq olunan qanun və qaydalara qanuni hörmətlə yanaşır
2. Etik prinsiplərə və dəyərlərə hörmətlə yanaşır
3. Sosial mühitini nəzərə alaraq texniki baxımdan möhkəm, uyğunlaşa bilən, ədalətli və etibarlıdır. [7].

Yeddi tələb tövsiyə olunur [7]:

1. Süni intellekt insan muxtariyyətini tapdalamamalıdır. İnsanlar süni intellekt sistemləri tərəfindən manipulyasiya edilməməli və ya məcbur edilməməlidir. İnsanlar proqram təminatının verdiyi hər bir qərara müdaxilə edə və ya nəzarət edə bilməlidirlər.
2. Süni intellekt təhlükəsiz və dəqiq olmalıdır. Xarici hücumlar tərəfindən asanlıqla təhlükəyə atılmamalı və kifayət qədər etibarlı olmalıdır.
3. Süni intellekt sistemləri tərəfindən toplanan şəxsi məlumatlar təhlükəsiz və məxfi olmalıdır. Onlar hər kəs üçün əlçatan olmamalı və asanlıqla oğurlanmamalıdır.
4. Süni intellekt sistemi yaratmaq üçün istifadə olunan məlumatlar və alqoritmlər əlçatan olmalı və proqram təminatı tərəfindən verilən qərarlar "insan tərəfindən başa düşülməli və izlənməlidir". Başqa sözlə, operatorlar süni intellekt sistemlərinin verdiyi qərarları izah edə bilməlidirlər.
5. Süni intellekt tərəfindən göstərilən xidmətlər yaşından, cinsindən, irqindən və ya digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq hamı üçün əlçatan olmalıdır. Eynilə, sistemlər bu istiqamətdə qərəzli olmamalıdır.
6. Süni intellekt sistemləri davamlı olmalıdır (yəni, ekoloji cəhətdən məsuliyyətli olmalıdır) və "müsbət sosial dəyişiklikləri gücləndirməlidir".
7. Süni intellekt sistemləri audit edilə bilən olmalı və korporativ ifşaçılar üçün mövcud qorunma vasitələri ilə əhatə olunmalıdır. Sistemlərin mənfi təsirləri əvvəlcədən qəbul edilməli və bildirilməlidir.

Bu təlimatlardan irəli gələrək, gələcək süni intellektinin insan həssaslığı və ya "Süni İntellekt humanitar elmləri" ilə təchiz olunmalı olduğunu irəli sürə bilərik. Buna nail olmaq üçün süni intellekt tədqiqatçıları, istehsalçıları və bütün sənaye sahələri texnologiyanın insanları və cəmiyyəti manipulyasiya etmək üçün deyil, xidmət etmək üçün olduğunu nəzərə almalıdırlar. Bostrom və Judkowsky kompüterləşdirilmiş cəmiyyətin düşünməli olduğu meyarlar kimi məsuliyyət, şəffaflıq, audit edilə bilmə, korrupsiyaya davamlılıq və proqnozlaşdırıla bilməni sadalamışlar [15].

Süni intellektin bioetikası üçün təklif olunan prinsiplər

ABŞ-ın İster Universitetinin Kosmik və Kəşfiyyat Sisteminin müxbiri Neytan Strout bu yaxınlarda kəşfiyyat icmasının öz süni intellekt etikasını inkişaf etdirdiyini bildirdi. Pentaqon 2020-ci ilin fevral ayında yeni süni intellekt alətləri və süni intellektlə işləyən texnologiyalar hazırlayarkən süni intellektdən istifadə prinsiplərini şöbənin riayət etməli olduğu qaydalar kimi qəbul etmək prosesində olduğunu açıqladı. Milli Kəşfiyyatın Vətəndaş Azadlıqları, Məxfilik və Şəffaflıq İdarəsinin direktoru Ben Hübner dedi ki, "Bu strukturlardan istifadə edərkən şəffaflıq

və hesabatlılığa malik olmağımızı təmin etməliyik. Onlar təhlükəsiz və davamlı olmalıdırlar" [14]. Süni intellekt icmasının daha çox düşünməsi üçün iki mövzu təklif edilmişdir: İzahlılıq və şərh edilə bilmə. İzahlılıq analitikanın necə işlədiyini anlamaq anlayışıdır, şərh edilə bilmə isə analitik tərəfindən yaradılan müəyyən bir nəticəni başa düşməkdir [14].

Alimlər tərəfindən süni intellekt bioetikasına üçün təklif olunan bütün prinsiplər yaxşı inkişaf etdirilib. Bioetikanın bütün əlaqəli sahələrindəki müxtəlif bioetik prinsiplərdən toplayaraq süni intellekt texnologiyasının gələcək inkişafına istiqamət vermək üçün burada dörd prinsip təklif edirəm. Lakin nəzərə almalıyıq ki, əsas diqqət yenə də insana yönəldilməlidir, çünki süni intellekt nəticə etibarilə insan tərəfindən dizayn edilib və istehsal olunub. Süni intellekt öz alqoritminə uyğun olaraq işinə davam edir. Süni intellekt özü nə empatiya edə bilir, nə də yaxşılığı pisdən ayırd etmək qabiliyyətinə malikdir və proseslərdə səhvlərə yol verə bilər. Süni intellektin bütün etik keyfiyyəti insan dizaynerlərindən asılıdır; buna görə də, bu süni intellekt bioetikasındır və eyni zamanda insan və maddi dünyaları qısaldan transbioetikadır. Prinsiplər bunlardır:

Xeyirxahlıq: Xeyirxahlıq yaxşılıq etmək deməkdir və burada süni intellektin məqsəd və funksiyalarının bütün insan həyatına, cəmiyyətə və kainata fayda verməli olduğuna işarə edilir. Bütün həyat formaları da daxil olmaqla, biokainatda hər hansı bir dağıdıcı iş görəcək hər hansı bir süni intellektdən çəkinmək və qadağan etmək lazımdır. Süni intellekt alimləri başa düşməlidirlər ki, bu texnologiyayı inkişaf etdirməyin səbəbi heç bir fərdi şəxsi mənfəət üçün deyil, bütövlükdə insan cəmiyyətinə fayda verməkdən başqa bir məqsədi yoxdur. Bu, təbiətə eqosentrik deyil, altruistik olmalıdır.

Dəyərlərin qorunması: Bu, süni intellektin sosial dəyərlərlə uyğunluğuna aiddir, başqa sözlə, təbii dünyanın nizamını tənzimləyən universal dəyərlərə riayət edilməlidir. Süni intellekt sosial və mənəvi normalardan yüksəkdə dura bilməz və qərəzsiz olmalıdır. Elmi və texnoloji inkişafın insan rifahının yaxşılaşdırılması üçün olmalıdır və süni intellekt daha da irəlilədikcə ona dəyər verməli olduğu əsas dəyərdir.

Aydınlıq: Süni intellekt heç bir gizli gündəmi gizlətmədən şəffaf olmalıdır. Asanlıqla başa düşülən, aşkar edilə bilən, pozulmayan və qavranıla bilən olmalıdır. Süni intellekt texnologiyası ictimai audit, sınaq və nəzərdən keçirmə üçün əlçatan olmalı və hesabatlılıq standartlarına tabe olmalıdır. Radioloji görüntülərdən xərcəng diaqnozu qoymaq kimi yüksək riskli mühitlərdə "işini izah edə bilməyən" bir alqoritm qəbul edilməz bir risk yarada bilər. Beləliklə, izahlılıq və şərh edilə bilənlik mütləq tələb olunur.

Hesabatlılıq: Süni intellekt dizaynerləri və inkişaf etdiriciləri nəzərə almalıdırlar ki, süni intellektin nəticəsi və bütün insan cəmiyyətinə və kainata təsiri üçün çiyinlərində ağır bir məsuliyyət daşıyırlar. Onlar istehsal etdikləri və yaratdıqları hər şeyə görə məsuliyyət daşımalıdırlar.

Nəticə

Süni intellekt dünyamızdadır. Biz xeyirxahlıq dəyərləri qorumaq, aydınlıq və hesabatlılıq kimi süni intellekt bioetikasını tətbiq etməyə çalışmalıyıq. Süni intellekt olduğu kimi ruhsuz olduğundan, onun bioetikasına süni intellektinin empatiya qura bilməməsi çatışmazlığını aradan qaldırmaq üçün transsəndental olmalıdır. Süni intellekt dünyanın reallığıdır. Süni intellektin qabaqcıllarından biri olan Jozef Vayzenbaumun dediklərini nəzərə almalıyıq ki, kompüterlərin bizim üçün vacib qərarlar qəbul etməsinə icazə verməməliyik,

çünki süni intellekt bir maşın olaraq heç vaxt mənəvi cəhətdən ayırd etmək və mühakimə etmək üçün şəfqət və müdriklik kimi insani keyfiyyətlərə malik olmayacaq [10]. Bioetika hesablama məsələsi deyil, vicdan prosesidir. Süni intellekt dizaynerləri bütün məlumatları yükləyə və insan kimi fəaliyyət göstərmək üçün süni intellektə proqramlaşdırma bilsələr də, o, yenə də bir maşın və bir vasitədir. Süni intellekt həmişə orijinal insani hisslərə və mərhəmət etmək qabiliyyətinə malik olmadan süni intellekt olaraq qalacaq. Buna görə də, süni intellekt texnologiyası son dərəcə ehtiyatla inkişaf etdirilməlidir. Von der Leyenin "*Süni İntellekt haqqında Ağ Sənəd - Mükəmməlliyə və etibara Avropa yanaşması*" əsərində dediyi kimi: "Süni İntellekt insanlara xidmət etməlidir və buna görə də Süni İntellekt həmişə insanların hüquqlarına riayət etməlidir. Yüksək riskli Süni İntellekt insanların hüquqlarına potensial müdaxilə edən bu intellektin vahid bazarımıza çatmasından əvvəl sınaqdan keçirilməli və sertifikatlaşdırılmalıdır" [1].

ƏDƏBİYYAT

1. Avropa Komissiyasının prezidenti fon der Leyen 19 fevral 2020-ci ildə AI-nin süni intellekt sahəsində tənzimləmə planlarını açıqladı. [Sonuncu dəfə 2020-ci il may ayının 8-də daxil olub]. www.dw.com/en/european-union-unveils-plan-to-regulate-ai/a-52429426 ünvanında.
2. Beth. Texnologiya Analitiki Beth Kindig. 2020. [Son giriş tarixi 30 Mart 2020]. Buradan əldə etmək olar: <https://www.forbes.com/sites/bethkindig/2020/01/31/5-soon-t0-be-trends-in-artificial-intelligence-and-deep-learning/>
3. Bostrom Nik: Superintellekt: yollar, təhlükələr, strategiyalar. Keith Mansfield: Oxford University Press; 2014. [Google Scholar]
4. Britaniyanın görkəmli alimlərindən biri olan professor Stiven Hokinq düşünmə maşınları yaratmaq söylərinin mövcudluğumuz üçün təhlükə yaratdığını bildirib. BBC-də 2 dekabr 2014-cü il tarixində müsahibə. Rori SellanCons tərəfindən qeyd olunub. [Google Scholar]
5. Delcker J. Politico Europe-un süni intellekt üzrə müxbiri DW News-a DW News-un Süni İntellektin Qara Qutusu haqqında verdiyi açıqlamada bildirib. 2018. [Sonuncu giriş 18 Noyabr 2019-cu ildə olub]. Bu linkdən əldə etmək olar : <https://mdwcom/en/can-ai-be-free-of-bias/a-43910804> .
6. Dina B. "Microsoft xərçəng həkimlərinə düzgün müalicəni tapmağa kömək etmək üçün süni intellekt hazırlayır" Bloomberg News. 2016 [Google Scholar]
7. Etibarlı Süni İntellekt üçün Etik Qaydalar üzrə Avropa Komissiyası. Süni İntellekt üzrə Yüksək Səviyyəli Ekspert Qrupu üç tələbi ifadə edən bu təlimatı təqdim etdi: qanuni, etik və möhkəm [Google Scholar]
8. Jacob R. Düşüncə maşınları: Süni intellekt axtarışı. Distillələr. 2016;2:14–23. [Google Scholar]
9. Jerry K. Süni intellekt – hər kəsin bilməli olduğu şeylər. Nyu-York: Oksford Universiteti Nəşriyyatı; 2016. [Google Scholar]

10. Joseph W. Kompüter Gücü və İnsan Ağı Mühakimədən Hesablamaya. San Francisco: WH Freeman Nəşriyyatı; 1976. [Google Scholar]
11. Kaplan A, Haenlein M. Siri, Siri, mənim əlimdə: Ölkədə ən ədalətli kimdir? Süni intellektin şərhləri, illüstrasiyaları və təsirləri haqqında. Business Horizons. 2019; 62:15–25. [Google Scholar]
12. Meera S. Avtonom robotlar sizin növbəti cərrahlarınızdır mı? CNN Cable News Network. 2016 [Google Scholar]
13. Nature News, 24 Yanvar 2020. Dünyanın ən böyük maşın öyrənmə konfransında Elizabeth Gibney tərəfindən etik süni intellekt uğrunda mübarizə. [Sonuncu dəfə 2020-ci il aprel 11-də daxil olub]. Buradan əldə etmək olar: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-00160-y> . [DOI] [PubMed]
14. Neytan Stroutdan sitat: Kəşfiyyat Birliyi Süni İntellekt Bülletenində öz süni intellekt etikasını inkişaf etdirir. 2020. [Sonuncu dəfə 21 may 2020-ci ildə daxil olub]. Buradan əldə etmək olar: <https://www4isrnetcom/artificial-intelligence/2020/03/06/the-intelligence-community-is-developing-its-own-ai-ethics/>
15. Nik B, Yudkovski E. Süni İntellektin Etikası. Redaktorlar: Keyt Frankiş, Uilyam Ramsey. Kembriç Süni İntellektin Təlimatı. Nyu-York: Kembriç Universiteti Nəşriyyatı; 2014. [Google Scholar]
16. Nils N. Süni intellekt: Yeni sintez. Morgan Kaufmann; 1998. [Google Scholar]
17. Nilsson JN. Süni intellektin prinsipləri. Palo California: Morgan Kaufmann Publishers; 1980. [Google Scholar]
18. Roger C. Schank. AI haradadır. AI jurnalı. 1991;12:38. [Google Scholar]
19. Rori SiCey. Stiven Hokinq süni intellektin bəşəriyyətin sonuna çata biləcəyi barədə xəbərdarlıq edir. BBC News Wikipedia, Süni İntellekt haqqında Azad Ensiklopediya. 2014. [Sonuncu dəfə 2019-cu il iyunun 23-də daxil olub]. Buradan əldə etmək olar: https://en.wikipedia.org/wiki/Artificial_Intelligence .
20. Russell SJ, Norvig P. Süni intellekt: Müasir yanaşma. Yuxarı Saddle River, Nyu-Cersi: Prentice Hall; 2009. [Google Scholar]
21. Skills for Care tərəfindən dərc edilmiş sosial qaygıda süni intellekt (Sİ) və robototexnikadan istifadənin yeni mərhələsinə dair əhatə dairəsi tədqiqatı. [Sonuncu dəfə 2019-cu il avqustun 15-də daxil olub]. Buradan əldə etmək olar: www.skillsforcare.org.uk .

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО И БИОЭТИКУ.

Салманова К. А., Джафарова Б. Л., Годжаева Л. И.

РЕЗЮМЕ

Искусственный интеллект (ИИ), который некоторые называют промышленной революцией 4.0 (ПР 4.0), изменит не только способы выполнения работы и наши отношения с другими людьми, но и наши представления о самих себе. В данной статье

сначала рассматривается, что такое ИИ, затем обсуждается его влияние на промышленные, социальные и экономические изменения человечества в XXI веке, после чего предлагается ряд принципов биоэтики ИИ. Первая промышленная революция XVIII века (ПР 1.0) привела к масштабным социальным изменениям, не создавая при этом серьезных трудностей в человеческих взаимоотношениях. Однако современный ИИ оказывает огромное влияние на то, как мы выполняем работу и взаимодействуем друг с другом. Столкнувшись с этим вызовом, необходимо рассмотреть и разработать новые принципы биоэтики ИИ, которые обеспечат руководство по контролю и использованию технологий ИИ, чтобы мир мог извлечь пользу из развития этого нового интеллекта.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Биоэтика, Принципы биоэтики искусственного интеллекта.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON HUMAN SOCIETY AND BIOETHICS

Salmanova K.A., Jafarova B.L., Gojayeva L.I.

ABSTRACT

Artificial intelligence (AI), known by some as the industrial revolution (IR) 4.0, is going to change not only the way we do things, how we relate to others, but also what we know about ourselves. This article will first examine what AI is, discuss its impact on industrial, social, and economic changes on humankind in the 21st century, and then propose a set of principles for AI bioethics. The IR1.0, the IR of the 18th century, impelled a huge social change without directly complicating human relationships. Modern AI, however, has a tremendous impact on how we do things and also the ways we relate to one another. Facing this challenge, new principles of AI bioethics must be considered and developed to provide guidelines for the AI technology to observe so that the world will be benefited by the progress of this new intelligence.

Keywords: Artificial intelligence, Bioethics, Principles of artificial intelligence bioethics

Redaksiyaya daxilolma: 27.05.2026

Çapa qəbul olunma: 30.06.2026

